

ЖАНР БАЛАДИ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті зроблено спробу з'ясувати процес становлення балади як жанру, виділити її специфічні риси та жанроутворюючі чинники, дослідити особливості їх реалізації в конкретних фольклорних та літературних баладах. Ключові поняття: балада, фольклорна балада, літературна балада.

Балада – один із найдавніших і найпопулярніших жанрів художньої творчості народів світу. У ній, як сказав І. Франко, немов блискавкою освітлюються найбільші таємниці людського життя, відкриваються невидимі глибини душі і серця героя [1].

Розвитку цього жанру сприяли як народна творчість (фольклорна балада), так і творчість великих поетів (літературна балада). Причому остання відіграла особливу роль у еволюції цього жанру, у його виокремленні, формуванні специфічних рис.

Неабиякий внесок у розвиток балади зробили західноєвропейські митці, зокрема Ф. Війон, Е. Дешан, П. Рошар, К. Маро, Р. Бернс, Й.В. Гете, Ф. Шіллер, Р. Кіплінг, Р. Сауті та інші. Особливий інтерес до балади виявляли в різні періоди польські, російські, українські письменники, серед яких особливо слід виділити В. Жуковського, О. Пушкіна, О. Фета, М. Некрасова, О. Толстого, О. Блока, І. Северяніна, Л. Боровиковського, П. Гулака-Артемівського, М. Метлинського, Т. Шевченка та ін. Не зникає інтерес до цього жанру і в сучасній літературі.

Балада як популярний жанр світової літератури здавна привертала увагу багатьох дослідників. Питанням розвитку, специфіки її рис, жанроутворюючих чинників, поетики, тематики тощо присвячені праці письменників і літературознавців як західноєвропейських, так і слов'янських. Серед них Ж. Т'ерсо, А. Фрідман, Г. Лоуз, Л. Уланд, Т. Персі, Й. Гердер, Й. Гете, К. Брейтано, А. фон Арнім та ін.

Зацікавленість баладним жанром викликала низку праць і в українському літературознавстві. Серед них варто назвати наукові доробки О. Потебні, І. Франка, М. Драгоманова, Ф. Колесси, В. Доманицького, В. Гнатюка, К. Квітки, Д. Загули, А. Паніва. Ряд цікавих думок про баладні твори висловлено в монографіях та статтях Л. Новиченка, Є. Шаблювського, Є. Кирилюка, С. Крижанівського, Ю. Івакіна, П. Приходька, Г. Нудьги та ін. Однак, незважаючи на численні наукові дослідження цього жанру, в літературознавстві ще залишаються відкритими питання про специфіку балади, її співвіднесеність з іншими жанрами.

Мета статті полягає у з'ясуванні процесу становлення балади як жанру, виділенні її специфічних рис та жанроутворюючих чинників, дослідженні особливостей їх реалізації у фольклорних та літературних баладах.

Як відзначено дослідниками, термін "*балада*" походить від грецького *ballo* "*рухатись*" і має той же корінь, що й латинське слово *ballo* "*танцюю*", від якого пішли провансальське дієслово "*balla*" "*танцювати*", італійське *ballare* "*танцювати*", а далі французьке "*ballade*" – балада, яке існує майже у всіх літературах народів Європи і вживається для означення певного жанру поетичної творчості.

Аналіз наукової літератури показав, що єдиного визначення жанру балади в сучасному літературознавстві немає. Зупинимося на окремих із них, тих ознаках, які покладено в основу дефініції балади.

В Українській енциклопедії балада визначається як "*віршований ліро-епічний твір легендарного або історичного змісту*" [2: 18]. Ця ознака підкреслюється і в інших довідниках та більшості підручників з теорії літератури. Такі літературознавці, як О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв стверджують, що первісно балада – це танцювально-хорова пісня середньовічної поезії Західної Європи з чіткою строфічною організацією. Пізніше – це невеликий фабульний твір, в основі якого лежить незвичайна пригода. Тому баладу часто називали маленькою поемою. Нині, на думку цих дослідників, балада – це епічний жанр казкового, фантастичного чи легендарного змісту. "*Це сумовиті ліро-епічні пісні про незвичайні події, життєві конфлікти... з трагічним кінцем*" [3: 117].

Ознакою балади є своєрідна ліричність викладу, яка виявляється у схвильованості розповіді, ліричних засобах змалювання, в тому, як автор ставиться до подій. Як висловився з цього приводу Д. Загуг, "*тут немає епічного спокою (супокійного опису чи розповіді), бо на першому місці тут ставлення самого автора до події і долі "героя"*" [4: 13]. Такого стану, як зазначається у спеціальній літературі, автор у баладі досягає через специфічне освітлення обставин, у яких перебувають персонажі, і навіть шляхом відповідного застосування символів, ритмо-мелодійних конструкцій вірша тощо. За своєю природою балада належить до оповідальних жанрів, у яких важливе місце займає факт, об'єктивність викладу. Однак у ній на епічний елемент завжди тиснуть інші, обмежують його. Балада уникає епічного багатослів'я, в ній акцентується увага лише на найважливішій, кульмінаційній частині.

У баладі важливу роль відіграють фабула, сюжет. У зв'язку з цим епічний елемент прагне до розширення, до панування над усіма іншими елементами. Однак, як відзначають науковці, балада має коротку форму розповіді, за якої немає можливості розгорнути сюжет. А це вимагає інших засобів вираження думки. Таку функцію у баладі і виконують ліризм та драматизм. Поет відбирає із сюжетних частин тільки найважливіше (найчастіше кульмінаційний матеріал), те, що найекономніше передає його задум. Тому балада і відзначається деякою фрагментарністю, обмеженням засобів змалювання портрету героя, рис характеру і психології. Останні розкриваються в драматично напружених діалогах. Драматизм також впливає і на характер кінцівки твору. У цій частині балади, як правило, з'являються несподівані вимисли, фантастичні ефекти тощо. Драматичність викладу в баладі надає епічності своєрідних рис. Драматична напруженість сюжету, чітко окреслені й гострі конфлікти,

несподівані повороти дії, сутички контрастно виявлених характерів, до того ж діалогізована мова – все це наближає баладу до драми.

Таким чином, ще раз підкреслимо, що для балади як жанру характерними є ознаки всіх трьох родів літератури: вона відзначається епічним характером, глибокою ліричністю та драматичною напруженістю.

Відзначимо ще й такі ознаки, які особливо помітні в процесі розгляду окремих балад. Можна спостерігати, що баладні твори, особливо романтичні в західноєвропейській літературі, мають свій характерний тон викладу: фантастичність, загадковість і рокове віщування, щось таємниче в житті, певною мірою незрозуміле та незалежне від людини, страх і повсякчасна присутність смерті.

Специфіка балади виявляється і в її поетиці. Для неї характерними є особливі, причому типові, поетичні засоби, які впливають з її природи, з того матеріалу, що покладений в її основу. Показ надзвичайного, пристрасного, чогось небуденного спонукає авторів, особливо в літературній баладі, до застосування гіперболи, гіперболічних епітетів, метафор, порівнянь.

Визначені риси балади, як відомо, властиві і для інших жанрів, зокрема поем, легенд, романсів тощо.

Наведемо таблиці, у яких відзначено, які риси балади зближують її з іншими жанрами літератури, а які відрізняють.

Таблиця 1.

Балада і поема

№ п/п	Балада	Поема
Спільні ознаки		
	<ul style="list-style-type: none"> • Драматично напружений сюжет • Фантастика • Героїчні або нереальні образи • Колоритність малюнка • Емоційна наснага • Ліричність • Героїка 	
Відмінні риси		
1.	Менше виражена епічність	Панує епічне начало
2.	Перевага фантастики і незвичайності	відсутня перевага фантастики і незвичайності
3.	Обмежена кількість дійових осіб (2-3)	Більша кількість дійових осіб
4.	Менша за розміром	Більша за розміром
5.	Розповідь схрещується навколо конфліктних ситуацій, Попередня доля осіб не відома	Розвиток дій проходить повільніше, розповідь детальна, вчинки дійових осіб мотивуються
6.	Перипетійні етапи розвитку дії оминаються, зосереджується увага на кульмінації	Виклад подається ступенями – від початку, заспіву або вступу, через перипетії до кульмінації

Таблиця 2.

Балада і легенда

№ п/п	Балада	Легенда
Спільні риси		
	<ul style="list-style-type: none"> • Казковість • Фантастичність • Звичайні події і люди виступають особливими 	
Відмінні риси		
1.	Драматично напружений сюжет	Не обов'язкова драматичність сюжету
2.	Піднесена емоційність розповіді	Розповідь іде без вияву особливих пристрасностей
3.	Розповідь іде з поступовим наростанням напруженості, трагічна кінцівка	Розповідь іде повільно, спокійно.

Таблиця 3.

Балада і романс

№ п/п	Балада	Романс
1.	Перевага епічного елемента	Перевага ліричного елемента
2.	Драматична напруженість	Пом'якшення драматичності
3.	Можливі додаткові мотиви	Усунення додаткових мотивів
4.	Сюжет охоплює майже всі сфери людського життя	В основі сюжету – любовні колізії
5.	Більша за розміром	Значно менший за розміром

Балада відома ще з XII-XIII ст. Цей термін, на думку Г. Нудьги, поширився в провансальській літературі. Вважають, що вперше вжив його щодо своїх творів провансальський трубадур Пон де Шаптей (1180-1228).

Перші зразки цього жанру з'явилися у французькому фольклорі. Баладами на півдні Франції, в Провансі, називали хороводно-танцювальні пісні. За змістом вони були близькі до народних пісень, у яких висловлювалась похвала весні, природі, коханню, висміювались ревниві чоловіки. "*Виникнення цих балад, - зазначає Г. Нудьга, - пов'язано з засвоєнням куртуазною лірикою деяких рис народної поезії*" [4:9].

У наступні два століття балада поширюється в Італії, де розвиток її проходить у дещо відмінних, специфічних умовах. Італійські автори пристосовують її до тогочасних літературних смаків і форм; балада в італійській літературі відокремлюється від танцю, позбавляється рефрену, стає суто літературним жанром. Вона входить у творчість видатних поетів – Данте, Петрарки.

Іншим шляхом, як відзначається дослідниками, розвиток балади пішов у північній Франції, де вона в XIV–XV ст. стає одним із найулюбленіших жанрів. Її зміст мало чим відрізнявся, але форма канонізувалася. Давня танцювальна пісня-балада, на думку дослідника французької лірики В. Шишмарьова, поступово втрачала свій рухливий характер. При відмиранні в ній елементів музичності, вона відходила від пісні-танцю й ставала явищем виключно літературної творчості [4:9].

Типовими рисами французької канонічної балади є усталена, застигла форма. Дослідники відзначають, що вона мала постійну кількість строф (три), після яких йшло звертання до якоїсь особи (так зване *envoy*). Звертання найчастіше було адресоване до принца ("Принц! Так іде, відходить моє життя"). Другою вимогою до форми такої балади дослідники називають *sibilet*, що значить: у кожній строфі повинно бути стільки рядків (віршів), скільки складів у рядку (вірші). Правда, як зазначає Г. Нудьга та інші літературознавці, це правило не раз порушувалося. Третю ознаку французької канонічної балади становило наступне: рими першої строфи повинні повторюватися в усіх інших строфах.

Така балада була поширена в середовищі двірських, аристократичних поетів, що намагалися, як відомо, взагалі поезію звести до "предмета" обмеженого користування. Змістом їхніх балад стає проповідь куртуазної лірики, лицарської честі, культу жінки.

З особливою увагою поставилися до балади письменники нового напрямку - романтизму, у творчості яких цей жанр став улюбленим. Так, зокрема, з видання народних пісень і балад розпочинає свою літературну діяльність Вальтер Скотт. З'явилися баладні твори В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне, Л. Уланда та багатьох інших. Додамо, що в цей же період балада утверджується і в російській літературі, зокрема у творчості В. Жуковського ("Людмила", "Світлана"), О. Пушкіна ("Пісня о вешем Олеге", "Бєсы", "Утопленик"), Ю. Лермонтова ("Воздушный корабль") та ін. На початку XIX ст. з'явилися балади і в польській романтичній літературі (Немцевич, Лях, Ширма, а потім А. Міцкевич, Т. Зан та ін.).

Вже на початку XIX ст. в європейській літературі баладу трактували як пісню чи вірш з виразною фабулою, як твір з драматично напруженим сюжетом, в якому розповідається про незвичайні або трагічні події.

У сучасній баладі знаходимо нові риси: вона не має змістово-тематичних обмежень, змінилася її поетика, але все ж основні риси жанру хоча й оновилися, проте збереглися, і їх важко не помітити.

Балада як жанр народнопісенної творчості з давніх часів посідає помітне місце у фольклорі народів світу. Вважають, спочатку вона з'явилася у датському фольклорі (приблизно XII ст.), до XIII – XIV ст. відносять зародження цього жанру в англійській, шотландській, іспанській та східнослов'янській народнопоетичній творчості.

Однак хронологічні рамки жанру в народній поезії досить умовні, їх уточнити дуже важко, оскільки документальні докази майже відсутні. Дослідники вказують, що записи англійських балад збереглися з XIII ст., датських – з XIV ст. Найстаріший рукописний збірник англійських народних балад відноситься до 1650 року – його поклав в основу свого видання Томас Персі.

Визначаючи специфіку народної балади, яка стала зразком для романтиків, дослідники констатують ті особливості, що виступають як жанроутворюючі чинники балади. Це, зокрема, драматизм розвитку сюжету, напруженість розповіді, концентрація уваги на кульмінаційних моментах, використання діалогу, застосування різноманітних форм повтору, який підсилює драматизм ситуації, а також недосказаність, яка надає баладам загадковості.

Найпопулярнішим серед англійських балад є цикл про славетного Робіна Гуда часів Англії XI - XII ст. Дослідники вважають, що таких балад, у яких розповідається про різні епізоди з життя цього героя ("Робін Гуд і Маленький Джон", "Робін Гуд рятує трьох стрільців") існує близько сорока. Героєм цих балад є реальна історична особа.

Народну баладу, як вважають дослідники, відкрили романтики. "Європейський романтизм, - відзначає Г. Подольська, - у своєму творчому пориві оновити літературу, відмовитися від канонів класицизму, раціоналістичних концепцій Просвітництва побачив у народній баладі той знак небес, після якого просто вірять..." [5:48].

Нагадаємо, що в XVII-XVIII ст. інтерес до балади згасає. Їх зрідка виконували співці під шарманку чи гармоніку, одночасно демонструючи "летучие листки" з малюнками на баладні сюжети. Тематика балад у цей період обмежувалася розповідями про страшні вбивства, про добрих і злих розбійників, про події Великої селянської і Тридцятилітньої воєн тощо.

Отже, балада стає своєрідною ознакою романтизму. Романтизм, як відомо, відкидав раціоналістичне Просвітительство, прагнув звільнитися від зайвої риторики, бути захоплюючим. Романтичним творам властиві напружені сюжети, різко контрастні ситуації й образи, яскраві описи й характеристики, підкреслена умовність і

фантастика, посилена асоціативність і метафоричність зображень, використання гротеску і символів. Ці риси, як ми уже відзначали, характеризують баладу як жанр.

Створенню літературної балади в період романтизму сприяв великий інтерес до народної творчості, в тому числі і до народної балади. Про успіхи баладних за змістом творів свідчать численні літературні підробки та переспіви, що з'явилися в західній Європі та Росії.

Полум'яним пропагандистом народної поезії був Й. Гердер, який у 1778-1779 рр. випустив збірник "Народних пісень", що містив німецькі, англійські, іспанські, грецькі, шотландські, скандинавські, литовські пісні. У цей збірник Й. Гердер включив і авторські твори – від М. Лютера до Й. Гете, – якщо вони відповідали його уявленням про характер народного змісту. Це, зокрема, ті твори, яким були властиві ліричність, міфологічність, драматичність та епічність.

Жанр літературної балади пов'язаний з іменами таких видатних митців світової літератури, як Г. Бюргер, Й. Гете, В. Шіллер, А. Міцкевич, В. Жуковський, О. Пушкін та ін.

Отже, як бачимо, жанр балади пройшов тривалий історичний шлях свого становлення. У процесі еволюції змінювалися форма і зміст балади, поступово вирізнялися істотні жанрові ознаки, які й зумовлюють сутність сучасної балади.

1. Франко І. Зібрання творів. – Т. 28. – К., 1980.
2. Українська літературна енциклопедія. – К., 1988. – С. 117.
3. Поспелов Г.Н. Теория литературы. – М., 1978. – С. 111-120.
4. Нудьга Г. А. Українська баллада. – К., 1970. - 258 с.
5. Подольская Г.Г. Баллады Роберта Саути в контексте русской литературы XIX –первой четверти XX века. – Астрахань, 1998. – 231 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Калиш И.В. Жанр баллады в мировой литературе.

В статье сделана попытка выяснить процесс становления баллады как жанра, выделить ее специфические черты и жанрообразующие факторы, исследовать особенности их реализации в конкретных фольклорных и литературных балладах. Ключевые понятия: баллада, фольклорная баллада, литературная баллада.

Kalish I.V. The Place of the Ballad Genre in The World Literature.

The paper attempts to reveal the development the ballad genre and to points out its specific features and genre-forming factors. It studies the peculiarities of the realization of the factors in the specified folk-love and literary ballads. Key words: ballad, folk-lore ballad, literary ballad.